

**Murat AĞARI, İslam Coğrafyacılığı ve Müslüman Coğrafyacılar
-Doğuşu Gelişimi ve Temsilcileri-
Kitabevi Yayınları, İstanbul 2002, 429 s.**

Ali DADAN*

Yüzüncüyıl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü öğretim elemanlarından Murat Ağarı'nın *İslâm Coğrafyacılığı ve Müslüman Coğrafyacılar -Doğuşu Gelişimi ve Temsilcileri-* adlı eseri, yazarın 2000 yılında hazırlamış olduğu "*Tarihî Coğrafyacılığın Doğuşu ve Gelişimi (m. 610/1000)*" adlı doktora tezinin geliştirilerek kitaplaşmış halidir.

Kitap giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Yazar kitabın önsözünde İslâm dönemine gelinceye kadar geçmiş milletlerin oluşturduğu bir bilgi birikimini söz konusu ederek bu birikimin üzerinde çalışılması gereken bir miras olarak değerlendirir.(s. XII-XIV) Bu mirasın oluşumunun ise görsel ürünlere dayanmakla birlikte içeriğinde düşünce mahsulü bir takım unsurların bulunduğu dikkate alınması gerektiği üzerinde duran yazar, kitabın giriş kısmında tarihî coğrafya denildiği zaman geçmişten günümüze bir ilerlemenin olduğundan bahsederek tarih ve coğrafyanın kesişme noktasında bulunan tarihî coğrafya kavramını açıklarken konuyla ilgili tanımlar üzerinde durmuştur. Tarih ve coğrafya kelimelerine yüklenen tanımları, her ikisinin konularını ve sınırlarını, ilişkili oldukları yan alanları vererek konunun anlaşılması için ihtiyaç duyulan temel kavramlar tafsilatlı bir şekilde açıklanmaya çalışılmıştır.

Kitabın birinci bölümü (s. 3-52) tamamen İslâm öncesi dönemle alakalıdır. İslâm öncesi dönemde oluşturulan, günümüzde bile üzerinde farklı yorumlarda bulunan birikim özellikle eski bir bilim olan tarih ve o dönemin insanını yakından ilgilendiren coğrafya gibi alanlarda göze çarpmaktadır. Herodot ve Homeros'tan başlayarak tarihin, Strabon ve Eratostenes'ten başlayarak da coğrafyanın geçmişi hakkında bilgi verilmiştir. Tarih yazım tarzları, ilk çağ'da tarih yazımı ve eski çağ tarihçiliğinin değerlendirilmesi gibi tarih konusu üzerinde durulurken Eski Yunan öncesi dönemde, Eski Yunan döneminde, Helenistik dönemde ve Roma döneminde Coğrafyacılığın gelişiminden de bahsedilmiştir. Eski Çağ coğrafyacıları hakkında bilgi verilmekle kalınmamış ayrıca bu dönem coğrafyacılığının bir değerlendirilmesi de yapılmıştır. Bu bölümde haritacılık (kartografya) üzerinde de durularak eski çağda ve Hıristiyan ortaçağında haritacılığın gelişiminden bahsedilmiştir. Bu çerçeve içerisinde

* Arş.Gör., Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. alidadan@hotmail.com

başta eski Yunan, Mısır olmak üzere geçmiş milletlerin bu alanda sergilemiş oldukları ilerleme gözler önüne serilmeye çalışılmıştır.

İkinci Bölüm (s. 55-154) ile İslâm dönemine giriş yapılmıştır. Düşünce alanında Kur'ân'ın ve O'nu beyan eden Peygamber'in, eylem alanında da bu düşüncelerin tatbik edilmesi çabasına düşüncesinin ivme kazandırdığı dönem, daha ziyade bir hazırlık aşamasıdır. Ancak bu dönemde elde edilen birikim, daha sonra patlama düzeyine gelecek bir ilerlemenin de ilk adımlarını oluşturmaktadır. Bu nedenle önemi göz ardı edilmemelidir. Bu nedenle düşünce alanında yapılanmanın temel kaynağı olan Kur'ân üzerinde yoğunlaşarak bu çerçevede Kur'ân tarihî ve coğrafi perspektiften incelemeye çalışılmıştır. Hz. Peygamber'in çıkmış olduğu toplumun Arap toplumu olması hasebiyle İslam öncesi Arap toplumunda mevcut olan tarih mirası, coğrafya mefhumu, eski Arap şiirinde bulunan tarihî ve coğrafi öğelerin değerlendirilmesi ve Eski Arap toplumunun Tarih ve coğrafya yönüyle değerlendirilmesi yapılmıştır. Ayrıca İlk dönem İslam tarihinin şekillenışı, Kur'ân'ın tarih anlayışı ve Kur'ân kıssaları üzerinde durulmuştur. Ayrıca Kur'ân ve coğrafya arasındaki ilişkiden bahsedilerek ilk dönem İslâm toplumunun tarih ve coğrafya yönüyle değerlendirilmesi yapılmıştır. Bu arada Kur'ân'ın inzal edildiği Arap toplumuna da değinilerek, o döneme değin Arapların oluşturdukları mirasa göz atılmıştır. Bunun sonucu olarak öncesi ve sonrası ile aynı toplumun kısa süre içerisinde gerçekleştirdiği ilerlemenin sebepleri üzerinde durulmaya çalışılmıştır. Bu bölümün sonunda ise coğrafi açıdan önemli olan toprak kazanımlarından bahsedilerek fetih düşüncesiyle gerçekleşen coğrafi açılımın bilimsel yapılanmaya sağladığı pozitif katkılar tafsilatlıca anlatılmıştır.

Üçüncü Bölüm (s. 157-247) gelişme dönemini ele almaktadır. Yazarında kitabında vurguladığı gibi konunun en önemli bölümünü teşkil etmektedir. Zira kısa süre içerisinde oluşan yapı, değişik vasıtalar da harekete geçirilerek, artık kendini ifade eder bir konuma yükselmiştir. Bu gelişmede tercüme hareketlerinin ve zamanla bu tercüme hareketlerinin kurumsallaşması sonucu ortaya çıkan Beytü'l-Hikme (Hikmet Evi) adı verilen çeviri kurumunun katkısı büyük olmuştur. Bu nedenle konuyla ilgisi sebebiyle bu kurumdan da bahsedilmiştir. Ayrıca tercüme faaliyetlerinin yapısından, tercüme edilen eserlerin ait oldukları kültürler olan Eski Yunan, Hindistan, İran, Helenizm de söz konusu edilmiştir. Yine bu bölümde Abbasiler döneminde tarih ve coğrafya başlığı altında bu devirde yetişmiş büyük tarihçilerden İbn Kuteybe (ö.276/889), Dineverî (ö.282/895), Taberî (ö.310/923), ve Mes'ûdî (ö.346/957)'den söz konusu edilerek hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir. Beytü'l-Hikme'nin coğrafyaya olan tesirleri yanı sıra coğrafyanın bir bilim haline gelmesi, sınırların genişlemesiyle birlikte yapılan ticarî ve askerî seferler üzerinde de durulmuştur. Bununla birlikte coğrafya ile ilk ilgilenenlerin felsefeci olmaları ve İslâm felsefesinin hem coğrafyanın hem de tarihin gelişimine pozitif etki sağlaması sebebiyle konu bu yönüyle de değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Oluşturmaya çalıştırılan düşünce çerçevesi bu bölümde netlik kazanmış, birtakım somut temellere oturma imkânı bulmuştur. Bu bölümün sonunda hazırlayıcı sebeplerin sağlamış olduğu imkânlar ölçüsünde işlerlik kazanan İslâm haritacılığında bahsedilmiştir. Çünkü gerek coğrafyanın ve gerekse tarihin vazgeçilmez malzemesi durumunda olan haritacılık, tıpkı diğer bilimsel alanlarda olduğu gibi yine bu dönemde ilerleme kaydetmiştir. Bölümün sonunda Abbasiler döneminde tarih ve coğrafyanın durumu değerlendirilmiştir.

Kitabın son bölümü olan dördüncü bölümde (s. 251-380) üzerinde çalışılan alana ait eser veren müelliflerin eserleri incelenmeye çalışılarak faydalı bilgiler verilmiştir.

Genelde siyasî, kültürel, iktisadî, tarihî ve coğrafi açıdan kaynaklık eden bu eserlerden, on müellifin on bir eserini incelenmiştir. Eserler seçilirken, yazarın ilgi alanına giren hicrî ilk dört yüzyıla ait olması temel ölçüt olarak göz önüne alınmıştır. İlk dönem kaynağı olarak nitelendirebileceğimiz bu eserler: İbn Hurdazbih (ö.300/912)'in *Memâlik ve'l-Mesâlik*'i, Yakubî (ö.292/904)'nin *Kitâbu'l-Buldân*'ı, İbn Rüsteh (ö.310/922)'in *A'lâki'n-Nefise*'si, İbnü'l-Fakih (ö.289/902)'in *Multasar Kitâbu'l-Buldân*'ı, Kudâme b. Cafer (ö.337/948)'in *Kitâbu'l-Harac*'ı, Mesûdî (ö.346/957)'nin *Murucu'z-Zelheb*'i ve *Tenbîh ve'l-İşrâf*'ı, Hemdanî (ö.344/955)'nin *Sıfat-ı Cezîretü'l-Arab*'ı, İstahrî (ö.340/952)'nin *Memâlik ve'l-Mesâlik*'i, İbn Havkal (ö.367/977)'in *Sûretü'l-Arz*'ı ve Makdisî (ö.387/997)'nin *Alisenu't-Tekâsini*'i adlı eserleridir. Yazar sadece bu eserlerden ve içeriğinden bahsetmekle yetinmemiş müelliflerinin kısaca hayatı ve yazmış oldukları diğer eserlerden de bahsetmiştir. Sonuç bölümünde (s. 381-384) ise çalışmanın kısa bir değerlendirmesi verilerek konunun önemi yazar tarafından tekraren dile getirilmiştir.

Yirmi yedi sayfalık geniş bir bibliyografya (s. 385-411) ile eserin sonuna eklenen indeks (s. 413-429) ise okuyucuların kitaptan yararlanmasını kolaylaştıran unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Eser incelemiş olduğu konu itibariyle orijinal olma özelliği taşımaktadır. Bu nedenle bu konuyla ilgilenen araştırmacıların başvuracakları çağdaş kaynaklar arasında yerini almaktadır. Eser takip etmiş olduğu yöntem ve bilimsel araştırma tekniklerine riayet etmesi açısından örnek bir çalışma olarak da göze çarpmaktadır. Geniş bir bibliyografyadan istifade edilerek, ele alınan konularda doyurucu bilgilerin verildiği, tespit ve yorumların yapıldığı, yazarın da ifade ettiği gibi coğrafya kaynaklarının tamamını değilse bile ilk döneme ait olan ve önde gelenlerini incelendiği için kitap değerli bilgiler ihtiva etmektedir.